

SKIEN KOMMUNE

Sammen om målene

Temaplan for kommunalområdet Oppvekst
Planperiode 2024 – 2036

Sammen om målene

”

*Derute, under det skinnende hvelv,
mellom menn det heter: Mann, vær deg selv!
Her inne hos oss mellom trollenes flokk
det heter: Troll, vær deg selv - nok!*

Temaplan 2024 – 2036

Henrik Ibsen, en av verdenshistoriens største dramatikere og skiensborger gjennom femten oppvekstår, undret seg i *Peer Gynt* over det å være seg selv. I Skien ønsker vi at alle som vokser opp kjenner på en trygghet som gjør at det er godt å være nettopp det. Seg selv. Hvis oppveksten skjer i et lokalsamfunn som bryr seg, kan man stole på at andre vil en vel. Da blir det ikke som for trollene i Dovregubbens hall. De trodde det var best å lukke andre ute. De trodde det var best å være seg selv nok. I Skien vil vi invitere barn og unge inn i lærende, lekende, omsorgsfulle og inkluderende felleskap. Der er det godt å bare være seg selv.

Skien, november 2023

Robert Rognli

Oppvekstsjef

Innledning

Formål

Denne temaplanen viser hvordan vi vil arbeide med barn og unges oppvekstsvilkår i Skien kommune. Temaplanen inngår som en del av kommunens helhetlige planverk, og fanger opp sentrale mål og strategier i kommuneplanens samfunnsdel gjeldende for 2022-2034. Temaplanen er tverrsektoriell og inneholder beskrivelser av samfunnsutfordringer, samt mål og strategier på et overordnet nivå. Den operasjonaliseres i kommunens handlingsprogram og i virksomhetsplanene. Planen skal gi retning, og med det bidra til at organisering, samarbeid og utvikling sikrer at barn og unge får en trygg oppvekst i inkluderende fellesskap.

Samordne er å koordinere en helhet, slik at det oppstår overensstemmelse. Samordning kan både foregå i, og på tvers av tjenester og kommunalområder.

Skien kommunes *Plan for samordnet forebygging av omsorgssvikt og atferdsvansker* skal bidra til å fremme gode oppvekstsvilkår. Et formål med planen er et alle barn og unge skal inkluderes i fellesskapet, og det skal bygges sterke lag rundt dem. Dette fører til at innsatsen ikke kun kan rettes mot det enkelte individ. Tidlig innsats forutsetter at kommunale tjenester samarbeider om å forebygge utfordringer og hjelper hverandre med å identifisere barn og unge med vansker. For å få til dette, er det nødvendig at tjenestene samarbeider. *Plan for samordnet forebygging av omsorgssvikt og atferdsvansker* er førende for alle ansatte i kommunen og legger premisser for *Temaplan for Oppvekst*.

Rammer

Denne temaplanens forløper, *Strategiplan for Oppvekst 2013-2023*, ble evaluert innad i kommunalområdet, samt behandlet politisk i UOPP, *Utvalg for oppvekst*, våren 2022. Funnene fra evalueringen ble lagt til grunn for utarbeidelse av en ny temaplan. Det ble særlig lagt vekt på nødvendigheten av å knytte hovedmål og delmål tettere sammen. I arbeidet med temaplanen er det ikke utarbeidet et eget kunnskapsgrunnlag, fordi stortingsmeldinger, NOUer, lovendringer, kommunale styringsdokumenter og evalueringer godt nok belyser utfordringsbildet. Kunnskapen er tilgjengelig, og det er en rød tråd mellom og gjennom nasjonale føringer, samt statlige, regionale og lokale kompetansetiltak.

Avgrensninger

Temaplan for Oppvekst omhandler tjenester for gravide, barn og unge fra 0 til 18 år, samt deres familier. Enkelte tjenester innen Oppvekst gjelder for unge opp til 24 år. Temaplanen gjelder alle enheter i Oppvekst, og alle ansatte i Skien kommune som jobber med tjenester for barn og unge. Vi som kommune ønsker også å jobbe i nært samarbeid med private barnehager, privatskoler og videregående opplæring. Med en mer felles tilnærming til oppdraget kan vi sikre kompetanse og kunnskapsoverføring mellom ulike aktører i vårt felles oppdrag. Temaplanen er overordnet og inneholder ikke operasjonaliseringer.

Forankring

Medvirkning og forankring av arbeidet har vært vektlagt gjennom hele prosessen. En styringsgruppe og fire arbeidsgrupper ble bredt sammensatt av ledere, ansatte og tillitsvalgte på tvers av tjenester og virksomheter høsten 2022. Det ble gjennomført en bred høring av prosjektdokumentet våren 2023. Planen skal politisk behandles i november 2023.

Utgangspunktet vårt

Nasjonale føringer og utredninger, innebefattet gjennomførte og kommende lovendringer, blir helt sentrale i utviklingen av tjenestene i oppvekstsektoren framover. Overordnet dreier dette seg om momentene *forpliktende samhandling, tidlig innsats og forebygging, kompetanse nærmere barnet, samt barnets stemme og brukermedvirkning.*

Å samhandle innebærer et samspill eller en vekselvirkning mellom to eller flere aktører som er i aktivitet med hverandre.

Gjennom endringer i en rekke lovverk er prinsippet om *forpliktende samhandling* allerede etablert. God samhandling skal sette barna og deres familier i sentrum av tjenestene. Hva er faktisk barnets behov? Ved god samhandling kan kommunale tjenester understøtte hverandre mer enn hva som er tilfellet i dag. Mulige barrierer for samhandling er ansattes kunnskap om de andre tjenestene, manglende relasjoner, samt ledelse som i for liten grad etterspør og legger til rette for samhandling.

Et grunnleggende problem i norsk skole er at læringsutfordringer i for stor grad får utvikle og forsterke seg over tid. *Tidlig innsats* er avgjørende for at barn som står i fare for å henge etter, skal ha en mulighet til å ta igjen tapt progresjon. I skolen skal elever fra første- til fjerde trinn motta intensiv opplæring i lesing, skriving og regning når det er nødvendig. Intensiv opplæring er ikke spesialundervisning, men skal være en naturlig del av det ordinære tilbudet. I kommunen vår er det i dag en systematisk sen innsats innenfor spesialundervisningen. Andel elever som mottar den er sterkt økende på mellom- og ungdomstrinnet. Et viktig tiltak for oss vil være å etablere mer tidlig innsats med vekt på de grunnleggende ferdighetene.

Gjennom *Kompetanseløftet for inkluderende praksis* er det satt søkelys på laget rundt barnet, og hvordan *kompetansen skal komme nærmere barnet*. Våre ansatte med pedagog- eller spesialistkompetanse skal først og fremst jobbe med barn. Det krever en endring av måten vi jobber på. Eksempelvis bør ansatte i PPT og Forebyggende helse jobbe mer ute i skolene og barnehagene. Det er der barna er.

Barns muligheter til medvirkning og å bli hørt er forsterket i en rekke lovverk de senere årene. Reell medvirkning vil ikke bare gi barn og unge innflytelse på egen hverdag, men også være et bidrag til å gi demokratiforståelse og demokratiutøvelse. Mange elever sliter med dalende motivasjon gjennom grunnskolen, og en ensidig teoretisk tilnærming kan være en del av forklaringen. Manglende muligheter for reell medvirkning kan være en annen. Det er viktig å skille mellom å *medvirke* og å *bestemme*. Det er pedagoger og ledere som i første rekke legger rammene for et meningsfullt innhold i barnehager og skoler. På den annen side kan barns medvirkning gi verdifulle bidrag for å heve kvaliteten. Vi kan med interesse betrakte hvordan barn i barnehagene i stor grad lærer gjennom egenstyrte aktiviteter. Hva skjer hvis vi gir elevene i skolene mer av de samme mulighetene?

Hovedmål

Satsningsområder og mål fra kommuneplanens samfunnsdel som er spesielt viktige for god oppvekst, utgjør denne temaplanens hovedmål. I tillegg er det lagt inn et mål om samhandling.

- *De ulike enhetene i Oppvekst samhandler slik at alle gravide, barn, unge og deres familier får rett hjelp på rett sted til rett tid.*

Et mål med barnevernsreformen er å styrke kommunens forebyggende arbeid og tidlig innsats slik at flere utsatte barn og familier skal få hjelp på et tidlig tidspunkt. Dette er mål som kun kan nås gjennom endringer i hele oppvekstsektoren, hvor samordning og koordinering av tjenestene vil være sentrale virkemidler for å nå målene. Reformen omtales derfor som en oppvekstreform.

- *Barn og unge er trygge og vokser opp som robuste individer.*

Skoler og barnehager primært, men også kulturskole, bibliotek og ulike fritidsaktiviteter, er sammen med hjemmet viktige arenaer for å skape en trygg oppvekst. I tillegg er dette møteplasser som legger grunnlaget for sosial og faglig utvikling, mestring, inkludering og tilhørighet.

- *Alle har tilbud om arbeid eller aktivitet som skaper mening, tilhørighet og mestring.*

Å kvalifisere seg til læreplass, utdanning, arbeid og livslang læring skaper også inkludering og samfunnsdeltakelse. I Skien står 8,5% av unge mellom 15 og 24 år utenfor disse arenaene. For aldersgruppen mellom 15 og 29 år er tallet 11,6%. Fra 2016 har vi sett en positiv utvikling i tallene, men Skien kommune har noe høyere tall enn både Vestfold og Telemark fylkeskommune, samt landsgjennomsnittet. I Skien mottok 3,8% av unge under 30 år uføretrygd i juni 2023. Landsgjennomsnittet på samme tid var 2,6%. Tallene viser at en forsterket innsats gjennom god utdanning og kvalifisering til arbeid blir viktig i kommende år.

- *Vi skal arbeide for at alle unge fullfører videregående skole.*

Å øke antallet som fullfører videregående opplæring er også et viktig samfunns mål, men betyr kanskje aller mest for den enkelte. Selv om andelen som fullfører videregående opplæring i Skien kommune har hatt en meget positiv utvikling de siste 10 årene, er det helt nødvendig å fortsette det målrettede arbeidet for å øke gjennomføringsgraden i videregående skole. At flere unge fullfører skolegangen vil være et hovedmål også i den kommende planperioden.

Iverksetting

Temaplanen for Oppvekst skal gjelde fra 2024 til 2036, og revideres hvert fjerde år. Det skal evalueres jevnlig på status for oppfølging av hovedmål, delmål og strategier som en del av styringsdialogen mellom enhetsledere, fagsjefer og kommunalsjef. Temaplanen er delt inn i tre hovedområder, definert med bakgrunn i nasjonale føringer, lovendringer og kunnskap om dagens situasjon for oppvekstfeltet i Skien kommune. For hvert hovedområde gis det en beskrivelse. Til dem følger det *delmål*. For å arbeide med disse skal vi bruke utvalgte *strategier*. For å måle strategiene, bruker vi *indikatorer*. Temaplanen er delt inn i følgende tre hovedområder:

1. *Fremtidens læring*
2. *Inkludering og deltakelse*
3. *Individuell opplæring og inkluderende praksis*

Fremtidens læring

Endringene i samfunnet skjer i et stadig høyere tempo, og dette stiller økte krav til endring av kunnskap og kompetanse. Dette gjelder både for enkeltindividet, i samfunnet som sådan, men også for arbeidslivet, samt for barn og unges opplæringsarenaer. Vi i Skien skal bidra til at barn og unge er rustet for fremtiden.

Vi skal legge til rette for gode utviklings- og læringsprosesser, der vi vektlegger kompetanser og ferdigheter som er nødvendige for morgendagen. I et stadig mer digitalisert samfunn blir det svært viktig at digitale verktøy og metoder integreres aktivt i læringsarbeidet.

Både skolenes læreplan og barnehagenes rammeplan beskriver et vidt kompetansebegrep som innebærer å kunne løse oppgaver og møte utfordringer i ulike sammenhenger. Det inkluderer også kognitive, praktiske, sosiale og emosjonelle sider ved barn og unges læring. Læringsarenaene må også fremme et inkluderende miljø der alle barna kan delta og erfare glede i lek. Gode og trygge læringsmiljø er en forutsetning for all læring og utvikling.

I arbeidet med å utvikle barn og unges kompetanse, må læringsarenaene også vektlegge sosial utvikling, livsmestring og god psykisk helse for alle. Barn og unge må lære å håndtere oppgaver og utfordringer som man møter i livet på en best mulig måte. Med bakgrunn i dette kan vi trekke frem viktige kompetanser som barn og unge bør utvikle i fremtiden:

- *Kompetanse i å lære*
- *Kompetanse i grunnleggende ferdigheter*
- *Kompetanse som er fagspesifikk*
- *Kompetanse i å kommunisere, samhandle og delta*
- *Kompetanse i å utforske og skape*
- *Kompetanse i å mestre livet*

Barn og unges rett til medvirkning er nedfelt i FNs barnekonvensjon, artikkel 12, og er gjennomgående i alle lover og styringsverk som omhandler barn. De skal oppleve å ha rett til å si sin mening, blir lyttet til, å ha reell innflytelse, samt at de kan påvirke det som angår dem. Barns synspunkter skal tillegges vekt i samsvar med deres alder og modenhet. Medvirkning er å utøve innflytelse i eget liv og i samfunnet man lever i, fra man blir født og i økende grad på flere områder etter hvert som man blir eldre.

Inkludering og deltakelse

Opplevelsen av tilhørighet er et grunnleggende menneskelig behov. Manglende deltakelse og manglende opplevelser av inkludering kan være skadelig for tilhørighetsfølelsen. Derfor er et økt fokus på dette en av de viktigste oppgavene vi står ovenfor. Oppveksten til alle barn og unge er et felles ansvar for alle ansatte. Vi i Skien vil jobbe målbevisst for at alle barn og unge opplever å være en del av et positivt fellesskap. For å lykkes med det, må ansatte i Oppvekst sammen skape faglige og sosiale arenaer som fører til inkludering og deltakelse.

Vi må jobbe med dette på flere plan. Oppvekst må jobbe for at barn, unge og deres familier har tilgang til positive arenaer. Dette gjelder i barnehager og skoler, også utenfor tradisjonell åpningstid. Det må etableres positive arenaer som legger til rette for deltakelse, og som oppleves som trygge og inkluderende møteplasser. Utforming av praksis for å skape deltakelse og inkludering for alle, i og utenfor enhetenes åpningstider, må skje som et resultat av god samhandling mellom enheter i Oppvekst og på tvers av kommunale områder.

Medborgerskap handler om inkludering og like rettigheter for alle borgere, og borgernes aktive deltakelse i samfunnet.

Medborgerskap er en naturlig retning å orientere seg mot for å få til utformingen av disse arenaene. Medborgerskap er noe mer enn medvirkning og retten til å bli hørt. Medborgerskap innebærer at alle i befolkningen blir behandlet som likeverdige medlemmer av samfunnet.

Det er ulike måter å forstå demokrati på, men felles er tanken om at alle kan delta i beslutningsprosesser med like rettigheter. Fordommer og gruppefiendtlighet utfordrer demokratiet. Samtidig kan et demokrati der innbyggerne opplever reell deltakelse være et viktig tiltak for å forhindre at det oppstår behov for ekskluderende holdninger. Barn og unge må lære å delta i *uenighetsfellesskap* som del av demokratiopplæringen. Det vil si å lære seg å argumentere for og imot egne og andres meninger, samt lære å tåle andres meninger selv om man kan være uenig, lære ytringsansvar og at ytringsfriheten har visse begrensninger.

I et velfungerende demokrati er myndiggjøring sentralt. Det handler om tilliten til at mennesker er selvstendige og kan ta egne valg i gjensidig solidaritet. Demokrati og myndiggjøring er nødvendige forutsetninger for at barn og unges medvirkning skal prege miljøet de er en del av. Erfaring med demokrati og deltakelse, og læring om demokrati, vil gi barn- og unge kompetanse for å handle og delta som demokratiske medborgere.

I tillegg vil vi etablere samarbeidsstrukturer for å sikre at foresatte får en reell mulighet for deltakelse og involvering i arbeidet med å skape positive fellesskap i barnehager, skoler og i nærmiljøet. I arbeidet med å etablere positive møtearenaer utenfor åpningstider blir også reelt samarbeid med frivilligheten, samt andre aktører som ønsker å bidra, en viktig del av strategien. Det må være nærmiljøets opplevde behov som former de konkrete tiltakene.

Individuell opplæring og inkluderende praksis

Å fremme og styrke en inkluderende praksis i barnehager og skoler krever økt kvalitet på det allmenpedagogiske tilbudet. Stortingsmelding 6, *Tett på – Tidlig innsats og inkluderende fellesskap i barnehage, skole og SFO* slår fast at det tilpassede tilbudet som gis i barnehager og skoler må forbedres. Dette innebærer å tilpasse det pedagogiske tilbudet til alle barns behov og forutsetninger, også når barn har behov for ekstra støtte i korte eller lengre perioder. *Kompetanseløftet for spesialpedagogikk og inkluderende praksis* er utviklet for å følge opp føringene i Stortingsmelding 6. I Skien vil vi utvikle kunnskap og praksis som gir god sammenheng mellom universell og individuell opplæring.

Samarbeid er å arbeide sammen for å løse en konkret oppgave hvor alle parter har et ansvar for å nå et felles mål.

Barnehager og skoler må ha bistand i sitt arbeid med å fremme og styrke en inkluderende praksis. PP-tjenesten har med sitt mandat en nøkkelrolle i dette, og skal bistå enhetene. Forebyggende helse og barneverntjenesten er også bidragsyttere i laget rundt barnet. Det tverrfaglige samarbeidet skal utvikles slik at støttetjenestene kommer nærmere barn og unge.

Når barn og unge på ulikt vis strever med å tilpasse seg barnehage eller skole har det tradisjonelt vært et stort individfokus når man skal tilrettelegge for å støtte dem. Forståelsesmodellen har tradisjonelt vært slik at barn og unge har problemer, skader og vansker som hindrer dem i å dra nytte av den ordinære pedagogiske praksisen. I et slikt perspektiv finner vi et manglende blikk på de muligheter som ligger i å forbedre læringsmiljøet og den pedagogiske praksisen i barnehage og skole.

I et systemfokus legges det vekt på at barn og unges utfordringer har en sammenheng med struktur, kultur, læringsmiljø og innhold i ordinære barnehager og skoler. Et systemfokus kan bidra til at færre barn og unge i fremtiden får sitt barnehage- eller skoletilbud i ulike spesialavdelinger. Samtidig kan det bidra til at flere barn og unge mottar individuell opplæring i hele grupper og klasser i ordinære barnehager og skoler, og ikke lenger individuelt eller i små grupper, slik mange fortsatt får i dag.

Et skifte fra *individfokus* til *systemfokus* innebærer å vri innsatsen fra å kun tilpasse for enkelte barn og i stedet forbedre den pedagogiske praksisen og tverrfaglige samhandlingen barnet inngår i. For å oppnå dette må det legges til rette for kompetanse- og organisasjonsutvikling i hele Oppvekst. Det må tas hensyn til den store variasjonen i barn og unges egenskaper, forutsetninger og behov og tilrettelegges for en inkluderende praksis for alle i barnehage og skole. Dette er i tråd med *Salamanca-erklæringen*. Den representerer et skifte i fokus fra det enkelte barns særlige behov til barnehagers og skolars evne til å imøtekomme alle barn, samt gi dem tilfredsstillende opplæring uavhengig av barnets egenskaper, evner eller behov.

Delmål, strategier og indikatorer

Delmål

- Alle barn og unge opplever læringsarenaer kjennetegnet av mestring, trivsel, faglig- og sosial utvikling i Skien kommune.
- Alle elever skal ha faglig progresjon.
- Alle skoler skal ha positiv resultatutvikling over tid.
- Alle barn og unge opplever å ha en meningsfull hverdag og fritid.
- Skien kommune deltar i forpliktende samarbeid med gravide, barn og unge, foresatte, frivilligheten og andre aktører.
- Alle barnehager og skoler skal være demokratibyggende arenaer der demokratiet leves, utvikles og legitimeres.
- Samhandling skal foregå der barn og foresatte er.
- Flere barn og unge får sitt barnehage- og skoletilbud i ordinære felleskap.

Strategier

- Vi skal skape utviklingsorienterte profesjonsfelleskap gjennom økt samarbeid og kompetanseheving.
- Vi skal skape trygge læringsmiljøer med en god balanse mellom mestring og utfordringer.
- Vi skal ha fokus på lek og utforskning i læringsmiljøene.
- Vi skal sikre en aktiv, praktisk og variert opplæring som oppleves relevant.
- Vi skal involvere barn og elever i beslutningsprosesser.
- Vi skal ha enheter som setter seg ambisiøse mål med tydelige indikatorer for progresjon.
- Vi skal åpne opp og utvikle områder i nærmiljøet slik at de blir gode sosiale møteplasser, som gir inkluderende lavterskeltilbud til barn og unge i hele kommunen.
- Vi skal etablere arenaer som legger til rette for at barn, unge og deres foresatte, ansatte i Oppvekst og andre aktører kan møtes for sammen å finne de gode løsningene.
- Vi skal ha et systemfokus som utgangspunkt når hjelp og støtte til barn og unge utvikles.

Indikatorer

Effektindikatorene måler om vi jobber riktig for å nå de overordnede samfunnsmålene.

- Andel elever / lærlinger som fullfører studie- eller yrkeskompetanse i løpet av 5 / 6 år.
- Andel ungdom mellom 15 – 29 år som står utenfor utdanning, arbeid eller opplæring.
- UngData som måler barns og ungdoms helse, trivsel og levekår.

Virkningsindikatorer beskriver om utviklingen er som ønsket for gravide, barn og familier.

- Kvalitativ kunnskap fra barnesamtaler og elevsamtaler.
- Kvalitativ kunnskap fra foreldresamtaler og utviklingssamtaler.
- Kunnskap fra elevundersøkelsen, foreldreundersøkelsen og UngData.

Resultatindikatorer beskriver om arbeidet med temaplanen gir målbare resultater.

- Positiv utvikling i fraværstatistikken i grunnskolen.
- Resultater fra Utdanningsdirektoratets kartleggingsprøver og nasjonale prøver.
- Grunnskolepoeng og eksamensresultater.
- Antall barnehager og skoler med spesialpedagogisk kompetanse i personalet.
- Prosentandel barn og elever med spesialpedagogiske tiltak i barnehage og skole.
- Antall barn og elever som får sitt tilbud utenfor ordinære barnehager og skoler.
- Antall individ- og systemhenvisninger til PPT.

Litteratur

Innledning

- Folkehelseinstituttet (2021): *Kommunehelse statistikkbank 2021*. Folkehelseinstituttet, Oslo.
Nettkilde: [Kommunehelse \(fhi.no\)](https://www.fhi.no)
- Helsedirektoratet (2023): *Samarbeid om tjenester til barn, unge og deres familier*.
Nettkilde: [Innledning - Samarbeid til barns beste - Helsedirektoratet](#).
- Ibsen, Henrik (1867): *Peer Gynt*. Gyldendalske Boghandel, København.
- KS (2022): *Samhandling som virkemiddel*.
Nettkilde: [Samhandling som virkemiddel - KS](#)
- Kunnskapsdepartementet og Ludvigsen, Sten m.fl. (2013): *Fremtidens skole – Fornyelse av fag og kompetanser*.
Nettkilde: [NOU 2015: 8 - regjeringen.no](https://www.regjeringen.no)
- Massie, Daniel (2021): *God samhandling er etterspurt – Hvordan få til det i praksis?* BI, Oslo.
Nettkilde: [God samhandling er etterspurt - Hvordan få det til i praksis? | BI](#)
- Skien kommune (2022): *Kommuneplanens samfunnsdel, 2022-2034*.
Nettkilde: [sk-kommuneplanens-samfunnsdel-2022-2034 okt2022.pdf \(skien.kommune.no\)](#)
- Skien kommune (2022): *Kommunedelplan for kultur, idrett, friluftsliv og frivillighet 2020-2029*. Nettkilde: [Kommunedelplan for kultur, idrett og friluftsliv \(skien.kommune.no\)](#)
- Skien kommune (2018): *Kommunedelplan for integrering 2018-2030*.
Nettkilde: [kommunedelplan-for-integrering-2018-2030-pdf-min.pdf \(skien.kommune.no\)](#)
- Skien kommune (2016): *Kommunedelplan for helse og omsorg (2016-2025)*
Nettkilde: [KDP Helse og omsorg - høringsutkast \(skien.kommune.no\)](#)

Fremtidens læring

- Kunnskapsdepartementet og Ludvigsen, Sten m.fl. (2013): *Fremtidens skole – Fornyelse av fag og kompetanser*.
Nettkilde: [NOU 2015: 8 - regjeringen.no](https://www.regjeringen.no)
- Kunnskapsdepartementet (2017): *Framtid, fornyelse og digitalisering, 2017 – 2021*.
Nettkilde: [Digitaliseringstrategi for grunnskolelæringen 2017–2021 - regjeringen.no](#)
- Utdanningsdirektoratet (2017): *Rammeplan for barnehagen*. Utdanningsdirektoratet, Oslo.
Nettkilde: [Rammeplan for barnehagen \(udir.no\)](#)
- Utdanningsdirektoratet (2020): Overordnet del fra: *Kunnskapsløftet*. Utdanningsdirektoratet, Oslo.
Nettkilde: [Læreplanverket \(udir.no\)](#)
- Utdanningsdirektoratet (2021): *Rammeplan for SFO*. Utdanningsdirektoratet, Oslo.
Nettkilde: [Rammeplan for SFO \(udir.no\)](#)

Inkludering og deltakelse

- Utdanningsdirektoratet (2020): Overordnet del fra: *Kunnskapsløftet*. Utdanningsdirektoratet, Oslo.
Nettkilde: [Læreplanverket \(udir.no\)](#)

Individuell opplæring og inkluderende praksis

- Kunnskapsdepartementet (2020): *Stortingsmelding 6 Tett på – tidlig innsats og inkluderende fellesskap i barnehage, skole og SFO*. Kunnskapsdepartementet, Oslo.
Nettkilde: [Meld. St. 6 \(2019–2020\) - regjeringen.no](#)
- Nordahl, Thomas m.fl. (2018): *Inkluderende fellesskap for barn og unge*. Fagbokforlaget, Oslo.

